

ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์

หมวดที่ ๘

ว่าด้วย ปฏิจจสมุปบาท เกี่ยวกับความเป็นพระพุทธเจ้า

ทรงเดินตามรอย แห่งพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ
(ในกรณีของการค้นเรื่องปฏิจจสมุปบาท)^๑

ลูกอนภิกขุทั้งหลาย! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
โพธิสัตว์อยู่, ความปริวิตกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "สัตว์โลกนั้นหนอ ถึงแม้ซึ่งความ
ยากเข็ญ ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมจลา และย่อมอุปบัติ, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จัก
อุปายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ คือขรามรณะแล้ว การออกจากทุกข์คือขรามรณะ
จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร?"

๑. สูตรที่ ๕ มหาวรรค อภิธรรมสังคย นิกาย, ส. ๑๖/๑๒๖/๒๕๐, ทวิตมกัณฺฐท่งหลาย ที่เชกวัน.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ขรามรณะจึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีขรามรณะ” ดังนี้.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะชาติมีอยู่แล้ว มีอยู่ ขรามรณะ จึงได้มี : เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีขรามรณะ” ดังนี้.

.... เพราะภพมีอยู่แล้ว มีอยู่ ชาติ จึงได้มี : เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ” ดังนี้.

.... เพราะอุปาทานมีอยู่แล้ว มีอยู่ ภพ จึงได้มี : เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ” ดังนี้.

.... เพราะตัณหา^๑มีอยู่แล้ว มีอยู่ อุปาทาน จึงได้มี : เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน” ดังนี้.

.... เพราะเวทนา^๒มีอยู่แล้ว มีอยู่ ตัณหา จึงได้มี : เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา” ดังนี้.

.... เพราะผัสสะ^๓มีอยู่แล้ว มีอยู่ เวทนา จึงได้มี : เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา” ดังนี้.

๑. ขั้วความตามทัศนะ วัณณะ หมายความว่า ได้มีความฉงนเกิดขึ้นทุก ๆ ตอน แล้วทรงทำในใจโดยแยบคาย จนความรู้แจ้งเกิดขึ้นทุก ๆ ตอนเป็นลำดับไป จนถึงที่สุด ทั้งด้วยสมุททวารและนิโรธวาร ; ในที่นี้จะไว้โดยย่อที่ผู้ย่ำเฒาจะเข้าใจเอาเองได้ : เป็นการกลัดกลืนความวิเศษในภาษ่อ่าน.

ว่าด้วยปฏิภาณกับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๖๓

.... เพราะสฬายคณะนั้นแล มีอยู่ ผัสสะ จึงได้มี : เพราะมีสฬายคณะเป็น
ปัจจัย จึงมีผัสสะ” ดังนี้.

.... เพราะนามรูปนั้นแล มีอยู่ สฬายคณะ จึงได้มี : เพราะมีนามรูปเป็น
ปัจจัย จึงมีสฬายคณะ” ดังนี้.

.... เพราะวิญญาณนั้นแล มีอยู่ นามรูป จึงได้มี : เพราะมีวิญญาณเป็น
ปัจจัย จึงมีนามรูป” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ
วิญญาณ จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจ
โดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะนามรูปนั้นแล มีอยู่ วิญญาณ จึงได้มี : เพราะ
มีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “วิญญาณนี้ ส่อห
เวณกตัญจากนามรูป ส่อหโมโลภไปอื่น; ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สัตว์โลกนี้ พึงเกิดบ้าง
พึงแก่บ้าง พึงตายบ้าง พึงจุติบ้าง พึงอุปติบง : ข้อนี้ได้แก่การที่ เพราะมีนามรูป
เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมี
นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายคณะ; เพราะมีสฬายคณะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ; เพราะมี
ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหา
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็น
ปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะโทมนัสอุปายาส

ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสามนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความดำ เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว ปัญญา เกิดขึ้นแล้ว วิชชา เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทฺทโย) ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทฺทโย)” ดังนี้.

(ปฏิบัติกรรม)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความฉงนได้เกิดขึ้นแก่เราต่อไปว่า “เมื่ออะไรไม่มี หนอ ชรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความรู้อย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะ ชาติ นั้นแล ไม่มี ชรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งชาติ จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

....เพราะภพนั้นแล ไม่มี ชาติ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ” ดังนี้.

....เพราะอุปาทานนั้นแล ไม่มี ภพ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ” ดังนี้.

....เพราะตัณหา นั้นแล ไม่มี อุปาทาน จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน” ดังนี้.

ว่าด้วยปฏิจจกับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๖๕

....เพราะเวทนานั้นแล ไม่มี กัลหา จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
เวทนา จึงมีความคับแค้นแห่งกัลหา” ดังนี้.

....เพราะผัสสะนั้นแล ไม่มี เวทนา จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งผัสสะ
จึงมีความคับแค้นแห่งเวทนา” ดังนี้.

....เพราะสพายตนะนั้นแล ไม่มี ผัสสะ จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
สพายตนะ จึงมีความคับแค้นแห่งผัสสะ” ดังนี้.

....เพราะนามรูปนั้นแล ไม่มี สพายตนะ จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
นามรูป จึงมีความคับแค้นแห่งสพายตนะ” ดังนี้.

....เพราะวิญญาณนั้นแล ไม่มี นามรูป จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
วิญญาณ จึงมีความคับแค้นแห่งนามรูป” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ
วิญญาณ จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งอะไร จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดย
แยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะนามรูปนั้นแล ไม่มี วิญญาณ จึงไม่มี : เพราะ
ความคับแค้นแห่งนามรูป จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “หนทาง
เพื่อการตรัสรู้ อันเราได้ถึงหับแล้วแล : ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะความคับ
แค้นแห่งนามรูป จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ จึงมีความคับแค้นแห่ง

นามรูป; เพราะมีความคับแค้นนามรูป จึงมีความคับแค้นสพายชนะ; เพราะมีความคับ
 แค้นสพายชนะ จึงมีความคับแค้นผัสสะ; เพราะมีความคับแค้นผัสสะ จึงมีความคับแค้น
 เวทนา; เพราะมีความคับแค้นเวทนา จึงมีความคับแค้นทักหา; เพราะมีความคับแค้น
 ทักหา จึงมีความคับแค้นอุปาทาน; เพราะมีความคับแค้นอุปาทาน จึงมีความคับ
 แค้นภพ; เพราะมีความคับแค้นภพ จึงมีความคับแค้นชาติ; เพราะมีความคับแค้นชาติ
 นั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงคับสัน : ความคับลง
 แห่งกองทุกข์ทั้งสิบ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้”.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทวงสา เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว ขันธยา เกิด
 ขึ้นแล้ว วิชชา เกิดขึ้นแล้ว นองสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่
 เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “ความคับไม่เหลือ (นิโรโธ) ความคับไม่เหลือ (นิโรโธ)” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษเที่ยวไปในป่าทึบ เกิดพบรอยทาง
 ซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว บุรุษนั้น จึงเดินตามทางนั้นไป
 เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบทรากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลาย
 แต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วย
 สระโบกขรณี มีทรากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน้ำอันรมย์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้น
 บุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแจ้งข่าวแก่พระราช หรือแก่มหาอำมาตย์ของพระราชว่า
 “ขอท้าวพระกรุณาจงทรงทราบเถิด : ข้าพระเจ้า เมื่อเที่ยวไปในป่าทึบ ได้เห็นรอยทางซึ่ง
 เคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว ข้าพระเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป,
 เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบทรากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลายแต่
 กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วย
 สระโบกขรณี มีทรากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน้ำอันรมย์. ขอพระองค์จงทบทองสถานที่นั้น
 ให้เป็นนครเถิด พระเจ้าข้า!” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้น พระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชานั้น จึงขับแต่งตั้งท่านนั้นขึ้นเป็นนคร. สมัยต่อมา นครนั้นได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่งและรุ่งเรือง มีประชาชนมาก เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ถึงแล้วซึ่งความเจริญใหญ่โต, นั่นน่ะใด; คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้ฉันนั้น : เราได้เห็นแล้วซึ่งรอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็รอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคืออริย-อัฐังคิกมรรค^๑นั้นเทียว, ได้แก่สังheldานคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้แลรอยทางเก่า ที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว. เรานั้น ก็ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินไปตามอยู่ซึ่งหนทางนั้น เรา :

ได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งขามรณะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งขามรณะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งขามรณะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งขามรณะ;

...^๒ ได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งชาติ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ;

๑. ที่ละ ... ไว้ตรงนี้ และต่อๆ ไปมีข้อความเต็มว่า "เรานั้น ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินไปย่อมอยู่ซึ่งหนทางนั้น เรา".

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งภพ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งภพ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งภพ ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งอุปาทาน, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งตัณหา, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งตัณหา, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งตัณหา, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งตัณหา ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งเวทนา, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งเวทนา, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งผัสสะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งสพาทนะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสพาทนะ, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสพาทนะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสพาทนะ ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งนามรูป, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งวิญญาณ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ;

เราให้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินไปตามอยู่ซึ่งหนทางนั้น เราได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่ง **สังขาร** ทั้งหมด, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น กรันรู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งหนทางนั้น ได้บอกแล้วแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา ทั้งหมด,

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พรหมจรรย์นี้ ที่เรากล่าวบอกแล้วนั้น ได้เป็นพรหมจรรย์ตั้งมั่นและรุ่งเรืองแล้ว เป็นพรหมจรรย์แผ่ไพศาล เป็นที่รู้เห็นมากมาย เป็นที่มั่นคงแน่นอนหนา จนกระทั่งเขวฉาดและมนุษย์ทั้งหลายสามารถประกาศได้ชัดอยู่แล้ว.

การลบล้างปัจจัยสมุปบาท ก่อนการตรัสรู้^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ครั้นก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรตสัตว์อยู่, ความปริวิตกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “สัตว์โลกนี้หนอ ถึงทั่วแล้วซึ่งความยากเข็ญ ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมทุกข์ และย่อมอุปบัติ, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์คือขรามรณะแล้ว การลอกจากทุกข์คือขรามรณะนั้นจักปรากฏขึ้นได้อย่างไร”

๑. สูตรที่ ๑๐ พุทธวรรค นิทานสังยุตต์ นิพนธ์, ต. ๑๖/๓๑/๒๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่เหนือ
ชราภรณ์ะ จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีชราภรณ์ะ” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดย
แยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะชาติอันนั้นแล มีอยู่ ชราภรณ์ะจึงได้มี : เพราะมี
ชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราภรณ์ะ” ดังนี้.

.... เพราะภพอันนั้นแล มีอยู่ ชาติจึงได้มี : เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
ดังนี้.

.... เพราะอุปาทานอันนั้นแล มีอยู่ ภพจึงได้มี : เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย
จึงมีภพ ดังนี้.

.... เพราะตัณหาอันนั้นแล มีอยู่ อุปาทานจึงได้มี : เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน ดังนี้.

.... เพราะเวทนาอันนั้นแล มีอยู่ ตัณหาจึงได้มี : เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย
จึงมีตัณหา ดังนี้.

.... เพราะผัสสะอันนั้นแล มีอยู่ เวทนาจึงได้มี : เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา ดังนี้.

.... เพราะสฬายตนะอันนั้นแล มีอยู่ ผัสสะจึงได้มี : เพราะมีสฬายตนะเป็น
ปัจจัย จึงมีผัสสะ ดังนี้.

ว่าด้วยปัจจัยกับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๗๑

.... เพราะนามรูปนั้นแล มีอยู่ สฬายตนะจึงได้มี : เพราะมีนามรูปเป็น
ปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ดังนี้.

.... เพราะวิญญาณนั้นแล มีอยู่ นามรูปจึงได้มี : เพราะมีวิญญาณเป็น
ปัจจัย จึงมีนามรูป ดังนี้.

.... เพราะสังขารนั้นแล มีอยู่ วิญญาณจึงได้มี : เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย
จึงมีวิญญาณ ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความฉงนได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ
สังขารทั้งหลายจึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดย
แยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะอวิชชาอันแล มีอยู่ สังขารทั้งหลายจึงได้มี :
เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย” ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ช้อนจึงมีว่า เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ฯลฯ ; เพราะ
มีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้น
ครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ดวงตา เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว ปัญญา
เกิดขึ้นแล้ว วิชชา เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เรา

ไม่เคยฟังมาก่อน ว่า “**ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย) ! ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย) !**”
 ดังนี้.

(ปฏิบัติขณ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความลงน้ได้มีแก่เราอีกว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ
 ชรามรณะจึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดย
 แยกกาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “**เพราะชาตินั้นแล ไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี** : เพราะ
 ความดับแห่งชาติ จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

....**เพราะภพนั้นแล ไม่มี ชาติจึงไม่มี** : เพราะความดับแห่งภพ จึงมี
 ความดับแห่งชาติ ดังนี้.

....**เพราะอุปาทานนั้นแล ไม่มี ภพจึงไม่มี** : เพราะความดับแห่ง
 อุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ดังนี้.

....**เพราะตัณหานั้นแล ไม่มี อุปาทานจึงไม่มี** : เพราะความดับแห่ง
 ตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ดังนี้.

....**เพราะเวทนานั้นแล ไม่มี ตัณหาจึงไม่มี** : เพราะความดับแห่ง
 เวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ดังนี้.

ว่าด้วยปฏิจกฯ กับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๗๓

.... เพราะศีลระบับนั้นแล ไม่มี เวทนาจึงไม่มี : เพราะความคับแค้น
ผัสสะ จึงมีความคับแค้นแห่งเวทนา ดังนี้.

.... เพราะสฬายคณระบับนั้นแล ไม่มี ศัสสะจึงไม่มี : เพราะความคับ
แค้นสฬายคณะ จึงมีความคับแค้นแห่งผัสสะ ดังนี้.

.... เพราะนามรูปนั้นแล ไม่มี สฬายคณะจึงไม่มี : เพราะความคับ
แค้นนามรูป จึงมีความคับแค้นแห่งสฬายคณะ ดังนี้.

.... เพราะวิญญาณนั้นแล ไม่มี นามรูปจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
วิญญาณ จึงมีความคับแค้นแห่งนามรูป ดังนี้.

.... เพราะสังขารนั้นแล ไม่มี วิญญาณจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่ง
สังขาร จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความฉงนนั้นได้เกิดขึ้นแก่เรามากกว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ
สังขารทั้งหลายจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งอะไร จึงมีความคับแค้นแห่งสังขาร” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำใจโดย
แยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะอวิชชาะนั้นแล ไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี :
เพราะความคับแค้นแห่งอวิชชา จึงมีความคับแค้นแห่งสังขาร” ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมีว่า เพราะความคับแค้นแห่งอวิชชา จึงมีความคับแค้นแห่ง
สังขาร; เพราะมีความคับแค้นแห่งสังขาร จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ; ฯลฯ

.... วร... วร....; เพราะมีความคับแค้นใจนั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-
ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้น : ความคับแค้นใจแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว บัญญาเกิด
ขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่
เคยฟังมาก่อนว่า “ความคับแค้นใจ (นิโรธ) : ความคับแค้นใจ (นิโรธ)” ดังนี้;
ทั้งนี้ แล.

การคิดค้นปัจจัยสมุปบาท ของพระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่าวิปัสสี ยังไม่ใกล้ตรัสรู้ ก่อนแต่ที่ท่านจะตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความปริวิตกอันนี้
ได้เกิดขึ้นแก่ท่านว่า “สัตว์โลกนี้หนอ ถึงทั่วแล้วซึ่งความยากเข็ญ ย่อมเกิด ย่อมแก่
ย่อมตาย ย่อมจุกติ และย่อมอุบัติ, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์
ก็ขอชรามรณะแล้ว การลอกจากทุกข์สัตว์ชรามรณะนี้ จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้นแล ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสี
โพธิสัตว์นั้นว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชรามรณะ จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมี
ชรามรณะ” ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๔ พุทธวรรค นิทานสังยุตต์ นิบาต, ฉ. ๑๖/๕/๒๒, ครัสต์แก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เรทวัน.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ล่วงหน้านั้นแล ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะ
การทำโนใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์นั้นว่า “เพราะ ชาติ นั้นแล มีอยู่
ชรามรณะจึงได้มี : เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ” ดังนี้.

....^๑ เพราะ ภพ นั้นแล มีอยู่ ชาติจึงได้มี : เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
ดังนี้.

.... เพราะ อุปาทาน นั้นแล มีอยู่ ภพจึงได้มี : เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย
จึงมีภพ, ดังนี้.

.... เพราะ ศักหา นั้นแล มีอยู่ อุปาทานจึงได้มี : เพราะมีศักหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน, ดังนี้.

.... เพราะ เวทนา นั้นแล มีอยู่ ศักหาจึงได้มี : เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย
จึงมีศักหา, ดังนี้.

.... เพราะ ตัณณะ นั้นแล มีอยู่ เวทนาจึงได้มี : เพราะมีตัณณะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา, ดังนี้.

.... เพราะ สฬายตนะ นั้นแล มีอยู่ ตัณณะจึงได้มี : เพราะมีสฬายตนะเป็น
ปัจจัยจึงมีตัณณะ, ดังนี้.

๑. ข้อความตามที่ละ... ไว้ในที่นี้ หมายความว่า ได้มีความรู้แจ้งเกิดขึ้นทุก ๆ ตอน แล้วกระทำโนใจโดย
แยบคาย จนความรู้แจ้งเกิดขึ้นทุก ๆ ตอน เป็นลำดับไป จนถึงที่สุด ทั้งฝ่ายสมุทฺตวารและนิโรธวาร:
โนที่นี้ละไว้ โดยนัยที่ผู้อ่านอาจจะเข้าใจเอาเองได้ : เป็นการคัดความว่ากล่าวในกระดาน.

.... เพราะ นามรูป นั้นแล มีอยู่ สฬายตนะจึงได้มี : เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีสฬายตนะ, ดังนี้.

.... เพราะ วิญญาณ นั้นแล มีอยู่ นามรูปจึงได้มี : เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย
จึงมีนามรูป, ดังนี้.

.... เพราะ สังขาร นั้นแล มีอยู่ วิญญาณจึงได้มี : เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย
จึงมีวิญญาณ, ดังนี้.

ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ลำดับนั้นแล ความฉงนนั้นได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิ
โพธิสัตว์นั้นว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ สังขารทั้งหลายจึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย
จึงมีสังขารทั้งหลาย” ดังนี้.

ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ลำดับนั้นแล ความรับรู้แจ้งอย่างถึงตัวอัญญา เพราะ
การทำในใจโดยแนบกาย ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์นั้นว่า “เพราะ สฬายา นั้นแล
มีอยู่ สังขารทั้งหลายจึงได้มี : เพราะมีอฬายาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย, ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ชื่อนั้นจึงมีว่า เพราะมีอฬายาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย ;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ; วลา... วลา... วลา... ; เพราะมี
ชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครอบ
ถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ดวงตา เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว อัญญา
เกิดขึ้นแล้ว วิชชา เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์นั้น

ว่าด้วยปฏิจกฯ กับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๗๓

ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ความเกิดขึ้นพร้อม! ความเกิดขึ้นพร้อม!” ดังนี้.

.....

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้นแล ความฉงนนี้ได้มีแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ต่อไปว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ **ขรามระ** จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นอะไร จึงมีความ
คับแค้นขรามระ” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้นแล ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะ
การทำในใจโดยแนบกาย ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์นั้นว่า “เพราะ **ชาติ** นั้นแล ไม่มี
ขรามระ จึงไม่มี : เพราะความคับแค้นชาติ จึงมีความคับแค้นขรามระ”, ดังนี้.

.... เพราะ **ภพ** นั้นแล ไม่มี ชาติจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นภพ จึงมี
ความคับแค้นชาติ, ดังนี้.

.... เพราะ **อุปาทาน** นั้นแล ไม่มี ภพจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นอุปาทาน
จึงมีความคับแค้นภพ, ดังนี้.

.... เพราะ **ตัณหา** นั้นแล ไม่มี อุปาทานจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นตัณหา
จึงมีความคับแค้นอุปาทาน, ดังนี้.

.... เพราะ **เวทนา** นั้นแล ไม่มี ตัณหาจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นเวทนา
จึงมีความคับแค้นตัณหา, ดังนี้.

....เพราะ ผัสสะ นั้นแล ไม่มี เวทนาจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งผัสสะ จึงมีความคับแค้นเวทนา, ดังนี้.

....เพราะ สพาศคชะ นั้นแล ไม่มี ผัสสะจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งสพาศคชะ จึงมีความคับแค้นแห่งผัสสะ, ดังนี้.

....เพราะ นามรูป นั้นแล ไม่มี สพาศคชะจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งนามรูป จึงมีความคับแค้นแห่งสพาศคชะ, ดังนี้.

....เพราะ วิญญาณ นั้นแล ไม่มี นามรูปจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งวิญญาณ จึงมีความคับแค้นแห่งนามรูป, ดังนี้.

....เพราะ สังขาร นั้นแล ไม่มี วิญญาณจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งสังขาร จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ, ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้นแล ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์นั้นว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ สังขาร ทั้งหลายจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งอะไร จึงมีความคับแค้นแห่งสังขาร”, ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้นแล ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์นั้นว่า “เพราะอวิชชา นั้นแลไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี : เพราะความคับแค้นแห่งอวิชชา จึงมีความคับแค้นแห่งสังขาร”, ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ ช้อนจึงมีว่า เพราะความคับแค้นแห่งอวิชชา จึงมีความคับแค้นแห่งสังขาร; เพราะมีความคับแค้นแห่งสังขาร จึงมีความคับแค้นแห่งวิญญาณ; ฯลฯ

.... วลา.... วลา....; เพราะมีความทับแห่งชาตินั้นแล ชรามณะ โสกะปริเทวะ-
ทุกขะโหมณัสสุปายาสทั้งหลาย จึงขึ้นขึ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ช่วยอาการอย่างนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ดวงตา เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว บัญญา
เกิดขึ้นแล้ว วิชชา เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก้วพระวิมัลลโพรตต์ตัวนั้น
ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยฟังมาก่อนว่า “ความดับไม่เหลือ! ความดับไม่
เหลือ!” ทั้งนี้; ทั้งนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : แม้การศึกษาค้นปัจจัยสมุปบาทขององค์พระพุทเจ้า
๕ พระองค์ นอกจากนี้ คือพระลลิตี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระ
กัสสปะ ก็มีเนื้อความตรงกันกับเรื่องราวอันเกี่ยวกับพระพุทเจ้าวิมัลลนี้ ทุกๆ ประการ
ทุกตัวอักษร เว้นแต่ชื่อพระพุทเจ้าเท่านั้น.

ถ้อย ข้อความเกี่ยวกับการศึกษาค้นปัจจัยสมุปบาทของพระพุทเจ้าวิมัลลนี้ ที่กล่าวไว้
ในคัมภีร์ดังยุคสมัยที่ได้นำมากล่าวไว้ในรัชสมัยแห่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้น มีข้อความ
บางอย่างไม่ตรงกันแท้กับข้อความเรื่องเดียวกันที่กล่าวอยู่ในคัมภีร์ที่มณฑล คือในคัมภีร์
ที่มณฑลนั้นกล่าวแต่เฉพาะแต่เพียงปัจจัยไปหยุดเพียงแต่เพียงความดับลงกับนามรูป ไม่เคยขึ้นไปถึง
อวิชชา; ซึ่งโดยข้อความนั้นกล่าวไว้ในหมวดที่ ๑๐ ภายใต้หัวข้อว่า “**ปัจจัยสมุป-**
บาทแบบที่ควรตรัสโดยพระพุทเจ้าวิมัลล” ผู้สนใจพึงทำการเปรียบเทียบกันดู
และจะพบข้อแตกต่างอย่างชัดเจนที่กล่าวมานี้, ซึ่งจะเห็นเพราะเหตุโลกียาภักดิ์ที่ทราบได้.

บทบัญญัติสหภาพ

เพราะทรงรับปัจจัยแห่งความเกิดและความดับ^๑

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคต เป็นผู้ประกอบด้วยผลญาณ ๑๐ อย่าง และ
ประกอบด้วยเวสสาวชญาณ ๕ อย่าง จึงปฎิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสหภาพ

๑. สูตรที่ ๑ ทลพตวรรค นิทานสังยุตต์ ฉีกาน. ส. ๑๖/๓๓๖/๖๕, กรณีกถาภิกษุทั้งหลาย ที่เขาควัน.

ประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลายว่า “รูป ก็อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดรูป ก็อย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งรูป ก็อย่างนี้ ๆ;” และว่า “เวทนา ก็อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดเวทนา ก็อย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งเวทนา ก็อย่างนี้ ๆ;” และว่า “สัญญา ก็อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดสัญญา ก็อย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสัญญา ก็อย่างนี้ ๆ;” และว่า “สังขาร ทั้งหลาย ก็อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดสังขารทั้งหลาย ก็อย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสังขารทั้งหลาย ก็อย่างนี้ ๆ;” และว่า “วิญญาณ ก็อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดวิญญาณ ก็อย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งวิญญาณ ก็อย่างนี้ ๆ;” และว่า “เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งจึงมี; เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เพราะสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งจึงไม่มี; เพราะสิ่งนี้ดับ, สิ่งจึงดับ; ด้วยอาการอย่างนี้ : นี้ไต่แก้ความที่ :—

เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;

เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ;

.... ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขวามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความอาจกายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั่นนั่นเทว, จึงมีความดับแห่งสังขาร;

เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ;

.... ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

เพราะมีความคับแค้นทั้งชาติ นั่นแล ขรามรณะ โสกะปรีทนะทุกขะโหมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงคับตัน : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสนั่น ย่อมมี ภัยอาการอย่างนี้^๕,
ทั้งนี้ แล.

ทรงพยากรณ์แก่อริสฎาตธรรมเท่านั้น^๖

อุคคิยปริพพาชก ได้ทูลถามว่า “ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า โลกเที่ยงเท่านั้น
เป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?”

ดูก่อนอุคคิยะ! ข้อที่ว่า โลกเที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ
ทั้งนั้น เป็นดังจะที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า โลกไม่เที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่น
เป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?”

ดูก่อนอุคคิยะ! ข้อที่ว่า โลกไม่เที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ
ทั้งนั้น เป็นดังจะที่เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า โลกมีที่สุด เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็น
โมฆะ ดังนั้นหรือ?”

๕. สุตตที่ ๕ อุปาสกวรรค ทสก. ข. ๒๔/๒๐๗/๔๕, วรรคแก่อุคคิยปริพพาชก.

ทูก่อนอุตฺติยะ! ข้อที่ว่า โลกมีที่สดุ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ
ทั้งนั้น เป็นสิ่งจะที่เราไม่พลากรณ.

“ข้าแต่ท่านโคคมผู้เจริญ! คำนี้ว่า โลกไม่มีที่สดุ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่น
เป็นโมฆะ ทั้งนั้นหรือ?”

ทูก่อนอุตฺติยะ! ข้อที่ว่า โลกไม่มีที่สดุ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ
ทั้งนั้น เป็นสิ่งจะที่เราไม่พลากรณ.

“ข้าแต่ท่านโคคมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น เท่านั้นเป็น
คำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้นหรือ?”

ทูก่อนอุตฺติยะ! ข้อที่ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น เท่านั้นเป็นคำจริง
คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้น เป็นสิ่งจะที่เราไม่พลากรณ.

“ข้าแต่ท่านโคคมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น เท่านั้นเป็น
คำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้นหรือ?”

ทูก่อนอุตฺติยะ! ข้อที่ว่า ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น เท่านั้นเป็นคำจริง
คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้น เป็นสิ่งจะที่เราไม่พลากรณ.

“ข้าแต่ท่านโคคมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ตถาคคภายหังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก
เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้นหรือ?”

ทูก่อนอุตฺติยะ! ข้อที่ว่า ตถาคคภายหังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก เท่านั้น
เป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ทั้งนั้น เป็นสิ่งจะที่เราไม่พลากรณ.

ว่าด้วยปรัชญา ๙ กับความเป็นพระพุทธเจ้า

๔๘๑

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก
เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?”

ดูก่อนอุทติยะ! ข้อที่ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก เท่านั้น
เป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้น เป็นสิ่งที่จะทำให้เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี
ย่อมไม่มีอีกก็มี เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?”

ดูก่อนอุทติยะ! ข้อที่ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ย่อม
ไม่มีอีกก็มี เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้น เป็นสิ่งที่จะทำให้เราไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! คำนี้ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก
ก็หามิได้ ย่อมไม่มีอีกก็หามิได้ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?”

ดูก่อนอุทติยะ! ข้อที่ว่า ตถาคคภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้
ย่อมไม่มีอีกก็หามิได้ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้น เป็นสิ่งที่จะทำให้เรา
ไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่ท่านโคดมผู้เจริญ! เมื่อท่านถูกเขาถามว่า คำว่า โลกเที่ยง เท่านั้นเป็น
คำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ? ท่านก็ตอบว่า นั้นเราไม่พยากรณ์; เมื่อท่านถูก
เขาถามว่า คำว่า โลกไม่เที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็;
หรือเมื่อถูกเขาถามว่า คำว่า โลกมีที่สุด เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?,
ดังนั้นก็; หรือเมื่อถูกเขาถามว่า คำว่า โลกไม่มีที่สุด เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ
ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็; หรือเมื่อถูกเขาถามว่า คำว่า ชั่วก็อันนั้น ตริจะก็อันนั้น

เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; หรือเมื่อถูกเขาดามว่า คำว่า ชั่วจะกัณฑ์อื่นสรวะกัณฑ์อื่น เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; หรือเมื่อถูกเขาดามว่า คำว่า ทดากศากายหลังแค่ตายแล้ว ย่อมมีอีก เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; หรือเมื่อถูกเขาดามว่า คำว่า ทดากศากายหลังแค่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; หรือเมื่อถูกเขาดามว่า คำว่า ทดากศากายหลังแค่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ย่อมไม่มีอีกก็มี เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; หรือว่าท่านเมื่อถูกเขาดามว่า คำว่า ทดากศากายหลังแค่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็ห้ามมิได้ ย่อมไม่มีอีกก็ห้ามมิได้ เท่านั้นเป็นความจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ?, ดังนั้นก็ดี; ท่านก็ล้วนแต่ตอบว่า ชื่อนั้น เราไม่พยากรณ์, เมื่อเป็นดังนั้น ข้อที่ท่านยอมพยากรณ์นั้น เป็นอย่างไรเล่า?”

ดูก่อนอุททิสะ! เรายอมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่ง เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งโสกะปริเทวะ เพื่อความคงอยู่ไม่ได้แห่งทุกขโทมนัส เพื่อการบรรลुซึ่งอุทยธรรม เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน (นั่นแหละ คือข้อที่เราพยากรณ์).

“ดูก่อนท่านโคตมผู้เจริญ! ข้อที่ท่านแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่ง เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งโสกะปริเทวะ เพื่อความคงอยู่ไม่ได้แห่งทุกขโทมนัส เพื่อการบรรลुซึ่งอุทยธรรม เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน, นั้น สัตว์โลก ทั้งโลก หรือว่าสัตว์ ครึ่งโลก หรือว่าสัตว์ หนึ่งในสามของโลก แล้ว ที่ออกไปจากทุกขได้ ด้วยการแสดงธรรมนั้น”.

เมื่ออุททิสปริพหุชก ได้กล่าวอย่างนี้, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ทรงนั่งเสีย

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เรื่องปฏิจารสมุทรปาสาท เป็นเรื่องอริยอนุยธรรม (สิ่งที่ปรากฏอยู่ในบทกวีแห่งหนึ่งอันนี้) ภายใต้คำว่า “ปฏิจาร-สมุทรปาสาทคืออริยอนุยธรรม” ซึ่งเมื่อบุคคลรู้แล้ว ย่อมไม่มีหนทางที่จะเกิดกิเลส ๑๐ ประการ ทั้งก็อุปการะให้พราหมณ์ได้นำมาบูชา และพระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ เพราะจะทรงพยากรณ์แต่ในเรื่องอนุยธรรม เช่นปฏิจารสมุทรปาสาท เป็นต้น ถ้าจะมีภิกษุหรือทาสยเสียซึ่ง กิเลส ๑๐ ประการนั้น ธรุให้เห็นโดยประจักษ์อยู่เสมอไว้ว่า มิอาจมีปฏิจารสมุทรปาสาท เกิดขึ้น เพราะไม่เห็นอภิมัจจุสา กล่าวคือปฏิจารสมุทรปาสาท. การแสดงปฏิจารสมุทรปาสาทจึงมุ่งตรงไป ยังการบรรลุนิพพาน อันเป็นสิ่งทรงพยากรณ์เสมอไป. อนึ่ง ขอได้สังเกตเป็นพิเศษใน ตอนท้ายแห่งเรื่องนี้ว่า ถ้ามีผู้กล่าวลือเลือน ประชกแดกดัน, พระองค์จะทรงนิ่งเฉย, ซึ่ง การนี้จะว่าเป็น “พระพุทธชรีษา” โดยแท้.

ทรงชักชวนวิงวอนเปลือประมาณ ในความเพียรเพื่อกิจเกี่ยวกับปฏิจารสมุทรปาสาท.^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคค เป็นผู้ประกอบด้วยผลญาณ ๑๐ อย่าง และ ประกอบด้วยเวสฬารัชชญาณ ๔ อย่าง จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย ว่า “รูป คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดรูป คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่เที่ยงอยู่ได้แห่งรูป คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “เวทนา คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดเวทนา คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่เที่ยงอยู่ได้แห่งเวทนา คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “สัญญา คืออย่างนี้ ๆ; เหตุให้เกิดสัญญา คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่เที่ยงอยู่ได้แห่งสัญญา คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “สังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดสังขารทั้งหลาย คือ อย่างนี้ ๆ, ความไม่เที่ยงอยู่ได้แห่งสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ ๆ;” และว่า “วิญญาณ คือ อย่างนี้ ๆ, เหตุให้เกิดวิญญาณ คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่เที่ยงอยู่ได้แห่งวิญญาณ คืออย่าง นี้ ๆ;” และว่า “เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้จึงมี; เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น;

๑. สุตกที่ ๒ ทสพทวรรค นิทานนคัยุคค นิทาน. ส. ๑๖/๓๗/๖๔, ครัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

เพราะสิ่ง^๕นี้ไม่มี, สิ่ง^๕จึงไม่มี; เพราะสิ่ง^๕ดับ; สิ่ง^๕จึงดับ; ด้วยอาการอย่าง^๕นี้ :
นี้^๕ได้แก่ความที่ :-

เพราะมี^๕วิขาเป็น^๕ปัจจัย จึงมี^๕สังขาร^๕ทั้งหลาย ;

เพราะมี^๕สังขารเป็น^๕ปัจจัย จึงมี^๕วิญญาณ^๕ ;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เพราะมี^๕ขันธ์เป็น^๕ปัจจัย, ขรามณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัสอุปายาส^๕
ทั้งหลาย จึงเกิด^๕ขึ้น^๕ครบถ้วน : ความเกิด^๕ขึ้น^๕พร้อม^๕แห่ง^๕กอง^๕ทุกข์^๕ทั้ง^๕สิ้น^๕นี้ ย่อมมี^๕ ด้วย^๕
อาการอย่าง^๕นี้.

เพราะความ^๕จาง^๕คลาย^๕ดับ^๕ไป^๕ โดย^๕ไม่^๕เหลือ^๕แห่ง^๕วิขันธ์^๕นั้น^๕เพื่อ^๕, จึงมี^๕
ความ^๕ดับ^๕แห่ง^๕สังขาร ;

เพราะมี^๕ความ^๕ดับ^๕แห่ง^๕สังขาร จึงมี^๕ความ^๕ดับ^๕แห่ง^๕วิญญาณ ;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เพราะมี^๕ความ^๕ดับ^๕แห่ง^๕ขันธ์^๕นั้น^๕แล ขรามณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัส-
อุปายาส^๕ทั้งหลาย จึง^๕ดับ^๕สิ้น^๕ : ความ^๕ดับ^๕ลง^๕แห่ง^๕กอง^๕ทุกข์^๕ทั้ง^๕สิ้น^๕นี้ ย่อมมี^๕ ด้วย^๕อาการ
อย่าง^๕นี้ , ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมอัน^๕เรากล่าว^๕ไปแล้วอย่าง^๕นี้ เป็น^๕ธรรมที่^๕ทำให้^๕สิ้น^๕
แล้ว เบิก^๕เผย^๕แล้ว ประกาศ^๕แล้ว มี^๕ส่วน^๕ข^๕รว^๕อัน^๕เรา^๕เตือน^๕ออก^๕สิ้น^๕แล้ว (ฉินฺนํมีโตคติโก).
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ใน^๕ธรรมที่^๕เรากล่าว^๕ไว้^๕แล้วอย่าง^๕นี้ เป็น^๕ธรรมที่^๕ทำให้^๕สิ้น^๕แล้ว
เบิก^๕เผย^๕แล้ว ประกาศ^๕แล้ว มี^๕ส่วน^๕ข^๕รว^๕อัน^๕เรา^๕เตือน^๕ออก^๕สิ้น^๕แล้ว อย่าง^๕นี้ ย่อม^๕เป็น^๕การ
สมควร^๕แท้^๕ที่^๕กุลบุตร^๕ผู้^๕บวช^๕แล้ว^๕ด้วย^๕สัทธา จะ^๕ปรารภ^๕ความ^๕เพียร (ด้วยการอธิษฐานจิต) ว่า

“หนั่ง เอ็น กระตูก จักเหลืออยู่ เมื่อและเล็ดในสรีระจะเหือดแห้งไปก็ตามที่
เมื่อยังไม่ถึงประโยชน์อันบุคคลจะดูได้ด้วยกำลังของบรูณ ด้วยความเพียรของบรูณ
ด้วยควมบากบั่นของบรูณแล้ว จักหยุดความเพียรนั้นเสีย เป็นไม่มีเลย” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุผู้มี**ความเคียดจระห์** เกื่อนกล่นไปกัยธรรม
ที่เป็นนาปอกุศลทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์, และย่อมทำประโยชน์ตนอันใหญ่หลวงให้
เสื่อมสิ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนภิกษุผู้มี**ความเพียรอันปรารภแล้ว** ย่อมอยู่เป็นสุข,
สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นนาปอกุศลทั้งหลาย เป็นอยู่ ด้วย, และย่อมทำประโยชน์ตนอัน
ใหญ่หลวงให้บริบูรณ์ ด้วย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! การบรรลุดูธรรมอันเลิศ ด้วยการกระทำอันเดวนั้น
ย่อม**มีไม่ได้**; แต่ว่าการบรรลุดูธรรมอันเลิศ ด้วยการกระทำอันเลิศนั้น ย่อม**มีได้** แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พรหมจรรย์ มีลักษณะ **นำคัมเพณคนมัลลพะ**;^๑
ทั้งพระศาสดาก็ **อยู่ทัน** แล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุนี้ในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงปรารภ
ความเพียร เพื่อ บรรลุดูธรรมที่ยัง**ไม่ได้บรรลุ** เพื่อ เข้าถึงธรรมที่ยัง**ไม่ได้เข้าถึง**
เพื่อ ทำให้แจ้งธรรมที่ยัง**ไม่ได้ทำให้แจ้ง** เด็ก.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเข้าใจกันอย่างนี้ ว่า
“ด้วยการกระทำอย่างนี้ บรรพชาของเรทั้งหลาย นี้ จักเป็น **บรรพชาไม่ต่ำทราม**,

๑. มัลลพะ ในที่นี้ คือโทษที่ผิดที่สุดที่ละอยู่ฝ่ายหนึ่งของเณร.

ไม่เป็นหมัน; แต่จักเป็นบรรพชาที่มีผลมีกำไร. อนึ่ง เราทั้งหลายบริโลกจิรวร บิณฑบาต
เสนาสนะ ก็ฉานปัจจัยเลศชัยบริหารของชนทั้งหลายเหล่าใด การบริโลกทั้งหลายนั้น
จักเป็น การบริโลกที่มีผลใหญ่ มีลาภยิ่งใหญ่ แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะว่า เมื่อภิกษุเห็นอยู่ซึ่งประโยชน์คน ย่อม
ควรแก่ที่จะทำประโยชน์นั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท; หรือว่า เมื่อเห็นอยู่ซึ่ง
ประโยชน์เพื่อผู้อื่น ย่อมควรแก่ที่จะทำประโยชน์นั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท;
หรือว่า เมื่อเห็นอยู่ซึ่ง ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ย่อมควรแก่ที่จะทำประโยชน์นั้นให้ถึง
พร้อม ด้วยความไม่ประมาท, ดังนี้ แล.

ทรงแสดงธรรมเนื่องด้วยปฏิจลสมุปบาท มีความงามของตน – ท่ามกลาง – เบื้องปลาย.^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจักแสดงธรรมอันมีความไพเราะในเบื้องต้น
ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในเบื้องปลาย แก่พวกเธอทั้งหลาย : จักประกาศ
พรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง; กล่าวคือ
ธรรมหมวดละหก ๖ หมวด. พวกเธอทั้งหลายจงฟังซึ่งธรรมนั้น, จงทำในใจให้สำเร็จ
ประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑) อายชนะทั้งหลายหก อันเป็นภายใน เป็นสิ่งที่
ควรรู้, (๒) อายชนะทั้งหลายหก อันเป็นภายนอก เป็นสิ่งที่ควรรู้, (๓) หมู่แห่งวิญญาณ

๑. ฉบับกฤตกร ฎป.วิ. ม. ๑๙/๕๐๘/๗๑๐, ศรต.ภ.ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตนัน โกธเมืองลพบุรี.

ทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรรู้, (๔) หมู่แห่งผัสสะทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ควรรู้, (๕) หมู่แห่งเวทนาทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรรู้, (๖) หมู่แห่งคันหาทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรรู้.

(๑) คำอื่นที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “อายตนะทั้งหลายหกอันเป็นภายใน เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า? อายตนะคือ ตา มีอยู่, อายตนะคือ หู มีอยู่, อายตนะคือ จมูก มีอยู่, อายตนะคือ ลิ้น มีอยู่, อายตนะคือ กาย มีอยู่, อายตนะคือ ใจ มีอยู่. ข้อที่เรากล่าวว่า “อายตนะทั้งหลายหก อันเป็นภายใน เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านี้เองกล่าว. ^๕นี่คือ อรรถหมวดละหก หมวดที่หนึ่ง.

(๒) คำอื่นที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “อายตนะทั้งหลายหกอันเป็นภายนอก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า? อายตนะคือ รูป มีอยู่, อายตนะคือ เสียง มีอยู่, อายตนะคือ กลิ่น มีอยู่, อายตนะคือ รส มีอยู่, อายตนะคือ โสภณวัตถุ มีอยู่, อายตนะคือ อัมมารมณ์ มีอยู่. ข้อที่เรากล่าวว่า “อายตนะทั้งหลายหก อันเป็นภายนอก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านี้เองกล่าว. ^๕นี่คือ อรรถหมวดละหก หมวดที่สอง.

(๓) คำอื่นที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “หมู่แห่งวิญญาณทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า? เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ**; (ในกรณีมีผัสสะที่จะให้เกิดจิตวิญญาณเกิด ฉะนั้นที่จะให้เกิดจิตวิญญาณเกิด ขั้วหาที่จะให้เกิดจิตวิญญาณเกิด บาตรที่จะให้เกิดจิตวิญญาณเกิด และฉะนั้นที่จะให้เกิดจิตวิญญาณเกิด ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน). ข้อที่เรากล่าวว่า “หมู่แห่งวิญญาณทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านี้เองกล่าว. ^๕นี่คือ อรรถหมวดละหก หมวดที่สาม.

(๔) คำอื่นที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “หมู่แห่งผัสสะทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า? เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด

จักขุวิญญาณ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ + รูป + จักขุวิญญาณ)
 นั่นคือ **ผัสสะ;** (ในกรณีแห่งโสตะที่จะให้เกิดโสตสัมผัสกัฏฐิ ยานะที่จะให้เกิดยาสัมผัสกัฏฐิ เป็นต้น จนกระทั่งถึงมโนที่จะให้เกิดมโนสัมผัสกัฏฐิ ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน). ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า “หมู่แห่งผัสสะทั้งหลายทุก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านั้นเองกล่าว. นั่นคือ **ธรรมหมวดละหก หมวดที่สี่.**

(๕) ถ้าที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “หมู่แห่งเวทนาทั้งหลายทุก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า! เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ;** การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ;** เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา;** (ในกรณีแห่งโสตะที่จะให้เกิดโสตสัมผัสชาวนาทกัฏฐิ ยานะที่จะให้เกิดยาสัมผัสชาวนาทกัฏฐิ เป็นต้น จนกระทั่งถึงมโนที่จะให้เกิดมโนสัมผัสชาวนาทกัฏฐิ ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน). ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า “หมู่แห่งเวทนาทั้งหลายทุก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านั้นเองกล่าว. นั่นคือ **ธรรมหมวดละหก หมวดที่ห้า.**

(๖) ถ้าที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ว่า “หมู่แห่งคัมภาททั้งหลายทุก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวเล่า! เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด **จักขุ-วิญญาณ** การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักขุ + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ;** เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา;** เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **คัมภาท;** (ในกรณีแห่งการเกิดสัททกัฏฐิ กัมมัททกัฏฐิ รสทกัฏฐิ โสภณัททกัฏฐิ อัมมัททกัฏฐิ ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน). ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า “หมู่แห่งคัมภาททั้งหลายทุก เป็นสิ่งที่ควรรู้” ดังนั้น เราอาศัยสิ่งเหล่านั้นเองกล่าว. นั่นคือ **ธรรมหมวดละหก หมวดที่หก.**

ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “จักขุ เป็นอัตตา”, ถ้ากล่าวเช่นนั้น ย่อม **ไม่เข้าถึง (ซึ่งฐานะแห่งเหตุผล);** เพราะว่าการเกิดกัฏฐิ ความเสื่อมกัฏฐิ ของจักขุ ปรากฏอยู่.

ก็เมื่อความเกิดกัฏฐิ ความเสื่อมกัฏฐิ ของสิ่งใด ปรากฏอยู่, คำที่ควรกล่าวสำหรับสิ่ง (จักขุ) นั้น ก็ควรจะเป็นอย่างนี้ว่า “อัทธาของเรา ย่อมเกิดขึ้นด้วย ย่อมเสื่อมไปด้วย” ดังนี้; เพราะฉะนั้น คำกล่าวของผู้ที่กล่าวว่า “จักขุ เป็นอัทธา” ดังนั้น จึงไม่เข้าถึง (ซึ่งฐานะแห่งเหตุผล); เพราะเหตุนี้ **จักขุจึงเป็นอนัตตา**. (ในกรณีแห่งรูปกัฏฐิ จักขุวิญญาณกัฏฐิ จักขุสัมผัสกัฏฐิ จักขุสัมผัสสชาเวทนามกัฏฐิ รูปสัมผัสกัฏฐิ มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุต่างกันแต่เพียงปัจจัยสุดท้าย คือจะเอาธรรมและสมุทตธรรมที่กล่าวไว้ในกรณีก่อน มากล่าวเพิ่มข้างหน้า ในกรณีหลังอีกความสำคัญไปแห่งกรณีอื่นๆ; เช่นในกรณีแห่งจักขุสัมผัส : ปัจจัยสุดท้ายจะมีว่า “เพราะเหตุนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา, รูปทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา, จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา, จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตา.”; หรือเช่นในกรณีแห่งรูปสัมผัส อันเป็นกรณีสุดท้ายแห่งหมวดจักขุ ปัจจัยสุดท้ายจะมีว่า “เพราะเหตุนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา, รูปทั้งหลายจึงเป็นอนัตตา, จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา, จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตา, เวทนามจึงเป็นอนัตตา, สมุทตธรรมจึงเป็นอนัตตา.”)

ข้อความในหมวดโสกะกัฏฐิ-ชานะกัฏฐิ-ชีวหาภักกัฏฐิ-กายะกัฏฐิ-มนะกัฏฐิ ที่ถูกยึดถือเป็นอัทธา; ก็มีอันแห่งการตรัสอย่างเดียวกันกับข้อความที่ครีตนแล้วในหมวดแห่งจักขุที่ถูกยึดถือเป็นอัทธา ต่างกันแต่เพียงชื่อธรรมประจำหมวดแต่ละหมวดเท่านั้น.)

[ข้างบนนี้ เป็นการแสดงความงามเบื้องต้น]

ผู้อ่อนนิกขุทั้งหลาย! ก็ปฏิบัติอันให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งอัทธาคะมีอยู่อย่างนี้ คือ:-

บุคคล ย่อมสำคัญเห็นซึ่งจักขุว่า “นั่น ของเรา, นั่น เป็นเรา, นั่น เป็นอัตตาของเรา”. (ในกรณีแห่งรูปทั้งหลาย, จักขุวิญญาณ, จักขุสัมผัส, เวทนา, และสังขาร; ก็จักขุมีอยู่จะเลื่อมกับในกรณีแห่งจักขุ.

ในกรณีแห่งหมวดโสกะกัฏฐิ-ชานะกัฏฐิ-ชีวหาภักกัฏฐิ-กายะกัฏฐิ-มนะกัฏฐิ ให้ถรัสไว้มีเนื้อเดียว กับในกรณีแห่งหมวดจักขุในทุกรูปการ ต่างกันแต่เพียงชื่อซึ่งต้องเปลี่ยนไปความหมวดนั้นๆ เท่านั้น.)

[ข้างบนนี้ เป็นการแสดงความงามท่ามกลาง]

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ปฏิปทาอันให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสักการะ มีอยู่อย่างนี้ คือ :-

บุคคล ย่อมตามเห็นด้วยซึ่งจักขุว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนติ มม), นั่น ไม่เป็นเรา (เนโสหมสมิ), นั่น ไม่ใช่สัตว์ของเรา (น เมโส อตุตา)”. (ใน ภพแห่งรูปทั้งหลาย, จักขุวิญญาณ, จักขุสัมผัส, เวทนา, และตัณหา; ก็ผัสสะอันคู่เกี่ยวกับภพอันแห่งจักขุ, การเห็นแห่งหมวดไมคะ — ฉะนั้น ไปจนกระทั่งหมวดคณะ ก็ได้ตรัสไว้มีนัยอย่างเดียวกันกับที่ ตรัสไว้ในภพอันแห่งหมวดจักขุนั้น ทุกประการ ต่างกันแต่เพียงชื่อซึ่งต้องเปลี่ยนไปตามหมวดนั้น ๆ เท่านั้น).

[ช่วงบนนี้ เป็นการแสดงความงามเบื้องต้น]

(ต่อไปให้ทรงแสดงขยายสถานะภายใน อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ ทำหน้าที่กันจนเกิด เวทนา; ปฏิบัติฝึกต่อเวทนา ๓ มีสุขเวทนาเป็นต้น ก็เป็นเหตุให้เพิ่มอนุสัยนั้น ๆ ไปตามเวทนา; เปรียบจะ บรรเทา มอนอนุสัยไม่ได้ ไม่ทำวิชชาให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่เป็นฐานะที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในภวัตรธรรม; ซึ่งเนื้อความที่ทรงแสดงนี้ ได้นำใส่ไว้ในหมวดที่ ๕ ภายใต้หัวข้อว่า “เวทนาในปัจจุจฉสมุปบาท ให้ เกิดอนุสัย”; แล้วโคตรสโภณย์ก็ทรงจำแนก หรือปฏิบัติขณีย์ อีกครั้งหนึ่ง, ซึ่งเนื้อความที่ทรงแสดงนี้ ก็ได้เข้ามาใส่ไว้แล้วในหมวดที่ ๖ โดยหัวข้อว่า “อนุสัยไม่อาจจะเกิด เมื่อรู้เท่าทันเวทนาใน ปัจจุจฉสมุปบาท”. ผู้ศึกษาต้องการทราบรายละเอียดในถ้อยคำที่ตรัสทั้งสองนัยนี้ ก็ดูได้จากตัวข้อนี้ ๆ แห่งหมวดนั้น ๆ. ต่อจากนั้น ได้ตรัสว่า อริสสาวกเมื่อเห็นอย่างนั้น จะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้น ในอายตนะภายในทั้งหก และสหคตธรรมที่เนื่องด้วยอายตนะนั้น ๆ ซึ่งมีจำนวน ๖ หมวด ๆ ละ ๖. ในที่สุด แห่งภพธรรมเทศนาก็ มีผลทำให้ภิกษุ ๖๐ รูป บรรลุอรหัตตผล.)

ศาสนดาและสาวก

ย่อมมีความเห็นตรงกันในเรื่องปัจจุจฉสมุปบาท^๑

ก็กันว่า “ปารามธะมี เพราะปัจจัยคือชาติ” ดังนี้ เช่นนี้แต่เป็นคำที่เรา กล่าวแล้ว. ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ขรามธะมี เพราะปัจจัยคือชาติ ใช่ไหม? เป็น อย่างนี้หรือเป็นอย่างไร ในข้อนี้?

๑. มหาวรรคชาดกขยวรรค ม.ล. ๑๒/๔๘๐/๔๘๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ, ในข้อนี้ ต้องมีว่า
ชรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

(ตรัสบอกแล้วทรงจำถาม และอภิขุทังหลายทศตอน ในลักษณะอย่างเดียวกันนี้เป็นลำดับไป
ทุกอาการของปฏิจจรูปบาท ซึ่งในนี้ก็จะละไว้ด้วย... ฯลฯ... จนกระทั่งถึงอาการสุดท้าย คือสังขาร จึงจะ
เขียนเต็มรูปความอีกครั้งหนึ่ง)

....

ก็ค้ำว่า “ชาติมี เพราะปัจจัยคืออกภ... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “ภพมี เพราะปัจจัยคืออุปาทาน... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “อุปาทานมี เพราะปัจจัยคือตัณหา... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “ตัณหา มี เพราะปัจจัยคือเวทนา... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “เวทนามี เพราะปัจจัยคือผัสสะ... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “ผัสสะมี เพราะปัจจัยคือสฬายตนะ... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “สฬายตนะมี เพราะปัจจัยคือนามรูป... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “นามรูปมี เพราะปัจจัยคือวิญญาณ... ฯลฯ... ฯลฯ...
อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้ำว่า “วิญญานนี้ เพราะปัจจัยคือสังขาร... วลา... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

....

ก็ค้ำว่า “สังขารทั้งหลายมี เพราะปัจจัยคืออวิชชา” ทั้งนี้, เช่นนี้แต่
เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สังขารทั้งหลายมี เพราะปัจจัยคืออวิชชา
ใช้ไหม? เป็นอย่างนั้นหรือเป็นอย่างไร ในข้อนี้?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สังขารทั้งหลายมี เพราะปัจจัยคืออวิชชา, ในข้อนี้
ต้องมีว่า สังขารทั้งหลายมี เพราะปัจจัยคืออวิชชา อย่างนั้นเป็นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถูกแล้ว! ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เป็นอันว่า แม้พวก
เขลก็กล่าวอย่างนี้; แม้พวกกลล่าวอย่างนี้ว่า “เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ก็มี; เพราะสิ่งนี้
เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น.”^๑ กล่าวคือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน; เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป;
เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมี
ตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพ
เป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

๑. ข้อความในคัมภีร์ในอัญญะประกาศ ๒ ประโยคนี้ คือกฎที่ทรงเรื่อทว่า อภิปันจายตา มีอายะติ.

เพราะความจางกลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาแน่นันเหียว, จึงมีความ
ดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมี
ความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมี
ความดับแห่งสฬายณะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายณะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ;
เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมี
ความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมี
ความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับ
แห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ก็กันว่า “ความดับแห่งชรามรณะมี เพราะความดับแห่งชาติ” ทั้งนี้,
เช่นนั้นแล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความดับแห่งชรามรณะมี
เพราะความดับแห่งชาติ ไซ้ไหม? เป็นอย่างนี้หรือเป็นอย่างไร ในข้อนี้?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ความดับแห่งชรามรณะมี เพราะความดับแห่งชาติ,
ในข้อนี้ต้องมีว่า ความดับแห่งชรามรณะมี เพราะความดับแห่งชาติ อย่างนี้เป็นแน่นอน
พระเจ้าข้า!”

(ตรัสบอกแล้วทรงชักตาม และภิกษุทั้งหลายทูลตอบ : ในลักษณะอย่างเดียวกันนี้ ทุกอาการของ
ปฏิจกสมุปบาท ซึ่งในที่นี้จะละไว้ด้วย... ฯลฯ ... จนกระทั่งถึงการสุดท้าย คือสังขาร จึงจะเขียนแต่ละอีก
ครั้งหนึ่ง.)

....

ก็กันว่า “ความดับแห่งชาติมี เพราะความดับแห่งภพ ... ฯลฯ ...

อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็กันว่า “ความดับแห่งภพมี เพราะความดับแห่งอุปาทาน... ฯลฯ ...

อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นอุปทานมี เพราะความคับแค้นทั้งคันทา... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นคันทามี เพราะความคับแค้นทั้งเวหนา... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นเวหนามี เพราะความคับแค้นทั้งศีลสะ... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นศีลสะมี เพราะความคับแค้นทั้งสฬายคณะ... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นสฬายคณะมี เพราะความคับแค้นทั้งนามรูป... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นนามรูปมี เพราะความคับแค้นทั้งวิญญาณ... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นวิญญาณมี เพราะความคับแค้นทั้งสังขาร... วลา...
อย่างนั้นแน่นอน พระเจ้าข้า!”

....

ก็ค้านว่า “ความคับแค้นสังขารมี เพราะความคับแค้นทั้งอวิชา” ดังนี้, เช่นนี้
แล เป็นคำที่เรากล่าวแล้ว. ถูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ความคับแค้นสังขารมี เพราะความคับ
แค้นอวิชาใช่ไหม? เป็นอย่างนี้หรือเป็นอย่างไร ในข้อนี้?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ความคับแค้นสังขารมี เพราะความคับแค้นอวิชา,
ในข้อนี้ ต้องมีว่า ความคับแค้นสังขารมี เพราะความคับแค้นอวิชา อย่างนี้เป็นแน่นอน
พระเจ้าข้า!”

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถูกแล้ว! ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้ พวกเธอก็กล่าวอย่างนี้; แม้เราก็ก้าวอย่างนี้ ว่า “เมื่อสิ่งนี้ไม่มีอยู่ สิ่งนั้นก็ไม่มี; เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนั้นก็ดับไป;”^๑ กล่าวคือ เพราะความดับแห่งอวิชชา จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาน; เพราะมีความดับแห่งวิญญาน จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งกัมมहा; เพราะมีความดับแห่งกัมมहा จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเวระทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกต ในเรื่องที่ว่า พระศาสดากับพระสาวก ย่อมจะมีความเห็นตรงกัน, โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีแห่งปัจจุสมุปบาท, โดยไม่เพียงแต่ปากว่า, หรือกล่าวไปเพราะความเคารพในพระศาสดา, แต่หมายความว่า พระสาวกรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ปัจจุสมุปบาท นั้นดีทุกอาการ; และมองเห็นความเป็นเหตุปัจจัยตามความเป็นปัจจุสมุปบาทอันเกิด ทุกอาการ จริงๆ.

๑. ข้อความในเลขในอัญญประกาศ ๒ ประโยชน์นี้ คือกฎที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ผ่าชกับ ผู้ศึกษาพึงสังเกตไว้ทุกคราวที่ผ่านไป, เพื่อจะให้รู้ว่าเรื่องอิทัปปัจจยคานี้มีความสำคัญขนาดไหนอะเพียงไร : บางครั้ง กล่าวได้ว่า ได้ทรงนำเอาเรื่องอิทัปปัจจยคานี้มาทรง “พิมพ์” เสร อยู่ในที่ดังที่แต่พระองค์ก็ยังมี (ดูหมวดที่ ๒ หัวข้อว่า “วิธีว่าเรื่องอิทัปปัจจยคานี้เป็นเบื้องต้นแห่งพระธรรม” และที่อื่นๆ).

หมวดที่แปด จบ